

ΑΡΘΡΟ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΑΝΤΙΓΟΝΗ» ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ

Η τραγωδία με τίτλο «Αντιγόνη» είναι ένα δράμα συγκρούσεων. Ο Σοφοκλής κατάφερε να δημιουργήσει ένα σχήμα ομόκεντρων κύκλων, μέσα στο οποίο τοποθέτησε τους δύο βασικούς του ήρωες. Οι συγκρούσεις, που εξαντλούνται στο προαναφερθέν σχήμα, εκπροσωπούν πρόσωπα και ιδέες. Δύο είναι οι βασικοί χαρακτήρες που διασταυρώνουν τα ξίφη τους, σε μία ομολογουμένως λυσσαλέα και αδυσώπητη μάχη. Από τη μία πλευρά ο Κρέοντας, ο κραταιός και μεγαλόπρεπος άρχοντας της Θήβας, παρουσιάζεται ως ο πιο σταθερός και φανατικός οπαδός του ανθρωπίνου θεσπισμένου νόμου.

Από την άλλη πλευρά η Αντιγόνη, η θαρραλέα, ανιδιοτελής και προσηλωμένη στο καθήκον της, κόρη του Οιδίποδα, προβάλλει ως σθεναρός υπερασπιστής του πανάρχαιου, άγραφου, ιερού και φυσικού θεϊκού δικαίου. Η σύγκρουση αυτών των δύο μορφών είναι το κέντρο των ομόκεντρων κύκλων (Β' Επεισόδιο), που επισημάνθηκε παραπάνω. Γύρω από αυτό το κέντρο διαγράφονται διττές συγκρούσεις προσώπων με σταθερή σύνθεση, τουλάχιστον, στο ένα τους μέλος.

Στον Πρόλογο ο θεατής παρακολουθεί τη συντριπτική απαξίωση της προσωπικότητας της Ισμήνης, που είναι το αποτέλεσμα της σύγκρουσής της με την ίδια της την αδερφή (Αντιγόνη). Στο Α' Επεισόδιο τη σκυτάλη παίρνει ο Κρέοντας και καταρρακώνει πραγματικά, ηθικά και ψυχολογικά, το φύλακά του. Μεσολαβεί στο Β' Επεισόδιο η κεντρική και καταλυτική αντιπαράθεση των δύο πρωταγωνιστών και στο Γ' Επεισόδιο ο Κρέοντας αντιμάχεται με πείσμα και επιπόλεια αυτοπεποίθηση τον ίδιο του το γιο (Αίμονας). Και το σχήμα των ομόκεντρων κύκλων ολοκληρώνει το Ε' Επεισόδιο, όπου ο «αλάνθαστος» άρχοντας συγκρούεται φραστικά με ένα σεβάσμιο αντιπρόσωπο του θεού (Τειρεσίας). Όπως καθαρά φαίνεται, κάθε αντιδικία αποτελείται σταθερά από ένα πρωτεύον (Κρέοντας ή Αντιγόνη) και ένα δευτερεύον (Ισμήνη, Φύλακας, Αίμονας, Τειρεσίας) πρόσωπο.

Με περισσή τεχνική ο Σοφοκλής αντιπαραθέτει όχι μόνο πρόσωπα, αλλά κυρίως πεποιθήσεις, σκέψεις, ιδέες, επιχειρήματα, νοοτροπίες και αντιλήψεις. Εκτός από τον ανθρωπινό και θεϊκό νόμο, που η αντιπαράθεσή του αποτελεί το συνεκτικό ιστό του έργου και προτείνεται στο θεατή σαν προβληματισμός, τίθενται αντιμέτωπες και άλλες πολλές έννοιες. Σχολιάζεται η υποβαθμισμένη και καταπιεσμένη θέση της γυναίκας στην εποχή της δράσης του έργου. Θίγεται η βεβαρημένη κληρονομιά των παιδιών, εξαιτίας αδικιών και αμαρτημάτων των γονέων τους, σχολιάζονται τα όρια της ανθρωπίνης δράσης και τόλμης, όπως και η οφειλόμενη συμπεριφορά των γονέων προς τα παιδιά και αντίστροφα. Στηλιτεύονται τα χαρακτηριστικά της απόλυτης μοναρχίας, επικρίνονται οι διαδικασίες της κληρονομικής βασιλείας και εμμέσως εξάγονται οι αρετές και τα πλεονεκτήματα της δημοκρατίας.

Στόχος του ποιητή είναι να φέρει σε αντιπαράθεση στη συνείδηση του θεατή του ολόκληρο το «οικοδόμημα» της οργανωμένης πολιτείας με την ισχύ και την αξία των θεϊκών νόμων. Είναι η πολιτεία έσχατη και ανώτερη αξία ή πρέπει να υπολογίζει και νόμους που ξεφεύγουν από τη δικαιοδοσία της; Μπορεί να είναι ορθός νόμος της πολιτείας, ένας που περιφρονεί τους άγραφους θεϊκούς νόμους; Ποιος νόμος τελικά είναι ισχυρότερος; Ο ανθρωπίνος ή ο θεϊκός; Ποιος έχει δίκαιο; Ο Κρέοντας ή η Αντιγόνη; Η απάντηση ανήκει στο θεατή. Σε όλες όμως τις περιπτώσεις ή καλύτερα σε κάθε συνείδηση ξεχωριστά, δεν είναι ποτέ δεδομένη και σταθερή.

Όλη αυτή η ποικιλία ιδεών, προβληματισμών και θέσεων δείχνει ένα δράμα μεστό, σφιχτοδεμένο, περιεκτικό και ικανό να διδάξει. Μέγιστος διδάσκαλος γίνεται ο Σοφοκλής, μέσα από τα λόγια των ηρώων του. Η φθοροποιός δύναμη του χρήματος, η συντριπτική καταρράκωση της ισορροπίας μιας πολιτείας λόγω αναρχίας, η υποχρέωση των τέκνων να σέβονται και να υπακούν τους γονείς, η αδελφική αγάπη, η εξουσιαστική δύναμη του έρωτα και η φυσιολογική ενός

υποτιθέμενου δημιουργικού και αποδοτικού ηγέτη, είναι μερικοί μόνο από τους υψηλούς σταθμούς νοήματος του μεγάλου μας δραματουργού.

Συνοψίζοντας, γίνεται αντιληπτό ότι ο Σοφοκλής, μέγιστος γνώστης των ανθρώπινων αισθημάτων, διαβλέποντας τη σύγκρουση του δικαίου μιας κρατικής νομιμότητας με τις απαράγραπτες απαιτήσεις μιας φυσικής ή θείας δικαιοσύνης, παλαιότερης και πιο ριζωμένης από την πολιτική – πιο ανθρώπινης, δημιούργησε μια ποικιλία χαρακτήρων, με κορυφαίες προσωπικότητες μια γυναίκα κι έναν άνδρα. Δίπλα στην ανυποχώρητη, αποφασιστική, μεγαλόπρεπη και τολμηρή γυναίκα (Αντιγόνη), στέκονται άμεσα και φανερά (Αίμονας) ή έμμεσα και πλάγια (Ισμήνη, Χορός) τα περισσότερα δευτερεύοντα πρόσωπα του έργου. Αλλά και τα υπόλοιπα ή συναισθάνονται τελικά το δίκιο της ηρώιδας (Φύλακας) ή τα λόγια τους το ενισχύουν (Τειρεσίας) ή οι πράξεις τους το επιβεβαιώνουν κατά έναν τρόπο (Ευρυδίκη). Ο αυταρχικός, πεισματικά κλεισμένος στην «τύφλωση» του αλάθητού του Κρέοντας, είναι εντελώς μόνος. Σιγά σιγά καταρρακώνεται ηθικά από το Σοφοκλή και απογυμνώνεται από κάθε ίχνος εσωτερικής ευαισθησίας. Ο κραταιός άρχοντας έχει τελικά την πιο οδυνηρή πτώση. Η πορεία του από την «ύβρη» στην καταστροφή αποτελεί και ηθικό παράδειγμα και δείγμα γνήσιας τραγικότητας. Τελικά, το βάρος τριών θανάτων (Αντιγόνης, Αίμονα και Ευρυδίκης) είναι εξαιρετικά επίπονο και συντριπτικό, μπροστά σε κάθε πεισματική αδιαλλαξία και δογματική εμμονή. Ο θρίαμβος της Αντιγόνης είναι λοιπόν δεδομένος, μέσα και από αυτήν την καταλυτική βασιλική πτώση. Ο θεϊκός νόμος θριαμβεύει και ο θεατής λυτρώνεται, ακόμα και υπό το βάρος των πολλαπλών αυτοκτονιών.

Και μια τελευταία παρατήρηση. Μέσα σ' όλα αυτά, κι ίσως πάνω απ' όλα, υπάρχει κι ένας έρωτας. Ο Αίμονας αγαπά την Αντιγόνη. Μπορεί ο έρωτας αυτός να συνθλίβεται, αλλά υπάρχει. Και τελικά αυτός θα νικήσει. Ο θάνατος του Αίμονα, μπρος στην καταδίκη της αγαπημένης του, είναι η απόδειξη της μεγαλύτερης αγάπης. Ένας άνδρας πεθαίνει από έρωτα για μια γυναίκα. Η αγάπη κερδίζει ακόμη και μέσα στην τραγικότητα του θανάτου.

Η τραγωδία

Στην «Αντιγόνη» του Σοφοκλή δίνεται η απάντηση για το ποιος πρέπει να αποφασίζει και κυρίως με ποια κριτήρια, πάνω σε ζητήματα που έχουν καθολική και διαχρονική αξία.

Να θυμίσουμε ότι ο Ετεοκλής και ο Πολυνείκης αδέρφια της Αντιγόνης και νόμιμοι διάδοχοι του πατέρα τους Οιδίποδα, αλληλοσκοτώνονται στη μάχη που δόθηκε μπροστά στα τείχη της Θήβας. Από τα δύο αδέρφια ο Ετεοκλής υπεράσπιζε το πάτριο έδαφος, ενώ ο Πολυνείκης διεκδικούσε τα δικάια του με τη βοήθεια ξένων δυνάμεων. Γιαυτό και θεωρήθηκε προδότης.

Ο Κρέων, ο θείος τους, ανεβαίνει στο θρόνο και θέλοντας να αποκαταστήσει το κύρος του κράτους που κλονίστηκε με την εξέγερση του Πολυνείκη και για να διδάξει στο λαό του την υποταγή στους νόμους του κράτους, προστάζει να αποδοθούν νεκρώσιμες τιμές στον Ετεοκλή τον καλό πατριώτη, και να αφεθεί το πτώμα του προδότη Πολυνείκη άταφο να φαγωθεί από τα όρνια. Διατάζει μάλιστα ότι όποιος θα παράβαινε τη διαταγή του θα τιμωρούνταν με θάνατο.

Η Αντιγόνη δεν κάνει διάκριση ανάμεσα στα αδέρφια της. Παίρνει την απόφαση να πάει νύχτα και να αποδώσει στον Πολυνείκη τις τιμές που του αρνούνταν. Αψηφώντας την απαγόρευση του Κρέοντα, αυτή θα θάψει τον Πολυνείκη. Ξέρει πως μετά την πράξη της την περιμένει ο θάνατος.

Εδώ η Αντιγόνη και ο Κρέων εκπροσωπούν δύο αντιμαχόμενες αρχές. Τους νόμους των ανθρώπων και τους νόμους των θεών *, τις οποίες όμως ο ποιητής δεν τις θεωρεί

απόλυτα ασυμβίβαστες, μια και ο άνθρωπος μπορεί να τις συνυφάνει. Και όμως και η Αντιγόνη και ο Κρέων υπερασπίζονται απόλυτα τις αρχές τους και έτσι και οι δύο διαπράττουν την ύβρη. Εδώ να υπογραμμιστεί ότι η Αντιγόνη παρόλο που υπερασπίζεται πνευματικές αρχές, δε σημαίνει ότι δεν υπερβαίνει τα όρια. Η ίδια μάλιστα δεν αμφισβητεί από τον Κρέοντα να τη θανατώσει². Αρκείται να διαδηλώνει με το θάνατό της που ελεύθερα διάλεξε, την υπεροχή της πνευματικής τάξης, που η ίδια ενσαρκώνει απέναντι στην πολιτική τάξη. Παρόλα αυτά είναι και η ίδια εκτός δικαίου γιατί καμία πόλη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς νόμους και χωρίς την τήρηση και την εφαρμογή τους. Πράγματι καμία πόλη δεν θα δέχονταν να την προδώσει κάποιος πολίτης της και να επιτεθεί εναντίον της, όπως έκανε ο Πολυνείκης.

Από την άλλη ο Κρέων επιμένει σε μια απόφαση που είναι καθαρά πολιτική χωρίς να λάβει υπόψη ότι μπορεί να έχει το δικαίωμα να απαγορεύσει την ταφή, όχι όμως και το χρέος της Αντιγόνης απέναντι στο εθιμικό και θεϊκό δίκαιο. Έτσι για ζητήματα που συνδέονται με τη ζωή, τον θάνατο, τον ενταφιασμό και την τήρηση των παραδόσεων, μια ορθή πολιτική απόφαση οφείλει να συνυπολογίζει όλους τους παράγοντες, πέρα από τους καθαρά πολιτικούς. Αλλά ακόμη και όταν νομίζουμε, για τους πιο βάσιμους λόγους, ότι έχουμε πάρει τη σωστή απόφαση, η απόφαση αυτή μπορεί να αποδειχτεί κακή, ακόμη και καταστροφική. Τίποτε δεν μπορεί να εγγυηθεί εκ των προτέρων την ορθότητα μιας πράξης- ούτε ή λογική, λέει ο Κ.Καστοριάδης³. Και πάνω από όλα αυτά μεγαλύτερη τρέλα είναι να αξιώνεις να είσαι σοφός μόνος σου- *μόνος φρονείν*- (στ. 707)⁴, όπως κατηγορεί ο Αίμων τον πατέρα του Κρέοντα.

Τελικά σε ποιο σημείο συντελείται η ύβρις από τους δύο πρωταγωνιστές του δράματος; Η ύβρις συνίσταται στο ότι δεν έγινε δυνατή η σύζευξη, δηλαδή η συνύφανση των νόμων της πόλεως και των νόμων των θεών. Αυτό δηλαδή που προσπαθεί να πει ο Σοφοκλής στους Αθηναίους πολίτες, είναι αυτό που θα ενδιέφερε να ακούσουν και να υιοθετήσουν όχι μόνον οι σύγχρονοι Κρέοντες, οι πολιτικοί άρχοντες, αλλά και όσοι συμμετέχουν στη λήψη των αποφάσεων για τα μεγάλα ζητήματα, ότι δηλαδή κάθε πολιτική απόφαση οφείλει να λαμβάνει υπόψη της όλους τους παράγοντες που συνθέτουν την κοινωνική ζωή των ανθρώπων και τη σχέση τους με τη φύση. Ακόμη να αποφασίζουν και με έναν σχετικό σκεπτικισμό για τα πράγματα που δεν γνωρίζουν και ούτε είναι σε θέση να ξέρουν. Όπως στην περίπτωση του Οιδίποδα που δεν ήταν ο ίδιος σε θέση, όπως και ο κάθε άνθρωπος, να γνωρίζει το σύνολο των δυνάμεων που συνθέτουν την αρμονία του κόσμου.

Τελικώς αυτό που εξυμνείται στην «Αντιγόνη» του Σοφοκλή, δεν είναι η υπακοή στους θεϊκούς νόμους όταν αυτοί συγκρούονται με τους νόμους της πόλης, καθότι κάτι τέτοιο θα κατέληγε στην ακύρωση της πόλης, αυτού του μοναδικού δημιουργήματος στην πορεία της ανθρώπινης εξέλιξης. Αυτό λοιπόν που εξυμνείται είναι αυτό που προβάλλεται στους τελευταίους στίχους της τραγωδίας (1347)⁴, είναι το *φρονείν*, δηλαδή η συνεκτίμηση όλων των δυνατών παραγόντων στην κρίση των ανθρώπων.